


Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/15, p. 461-488

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.11609>
ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Article Info/Makale Bilgisi

 **Referees/Hakemler:** Prof. Dr. Bahir SELÇUK - Yrd. Doç. Dr. Sevim BİRİCİ

This article was checked by iThenticate.

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDEKİ SEVGİLİ ANLAYIŞININ HURİLERLE İRTİBATI*

*Sıtkı NAZİK***

ÖZET

Tasavvuf ve edebiyatın önem verdiği hususlardan biri olan aşk, tasavvufun da etkisiyle edebiyatta, “hakiki” ve “beşeri” aşk olarak iki şekilde ele alınıp işlenmiştir. Bu doğrultuda âşık olunan varlık da ayrıma tabi tutulmuştur. “İdealize edilmiş (İlâhî/soyut)” ve “yarı idealize edilmiş (mecazî/beşerî)” sevgili tipi olmak üzere başlıca iki kategoride değerlendirilen sevgili, mecazdan hakikate doğru seyrinde birçok teşbihe konu olmuş, ya en güzel olduğu düşünülen huri, melek ve peri gibi varlıklara benzetilmiş yahut onlardan daha üstün olduğuna vurgu yapılmıştır.

Bu çalışmada, cennette müminlere verilecek eşler/sevgililer konumundaki hurilerin her yönden mükemmel oldukları gerçeğinden hareketle, âşık açısından sevgilinin hurilere göre konumunun ne olduğu üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda sevgilinin kûyu ile cennet arasındaki irtibata da değinilmiştir. Klasik Türk şiirinde sevgili tipini huriler perspektifinden daha iyi anlamak amacıyla yapılan bu çalışmada, önce tasavvuf ve edebiyattaki sevgili anlayışına, Kur’an, hadisler ve diğer kaynakların hurilere ilişkin haberlerine yer verilmiş, daha sonra şairlerin huri ve sevgiliye dair görüşleri, anlama dayalı şerh yöntemi dikkate alınarak değerlendirilmiştir. Üstelik yer yer mukayeseye başvurulmuştur. Âşık nazarında vazgeçilmez bir varlık olan sevgilinin kendisinin kıymet itibarıyla çoğu kez hurilerden, kûyunun ise cennetten kat kat üstün olduğu; bazen de ya bizzat huri olarak tasavvur edildiği ya da ona benzetildiği ve bulunduğu yerin ise cennet olarak görüldüğü sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sevgili, huri, kûy, cennet, mukayese.

* Bu makale, “Klasik Türk Şiirinde Cennet ve Cehennem” adlı doktora tezinden derlenen alıntılar üzerinde hem birtakım değişiklikler yapmak hem de çalışmaya yeni bilgiler eklemek suretiyle oluşturulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr. Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, El-mek: n.sitki@hotmail.com

CONNECTION WITH HOURIS OF BELOVED UNDERSTANDING IN CLASSICAL TURKISH POETRY

ABSTRACT

Love which is one of the factors that the sufism and literature give importance has been considered and studied in the literature with the effect of sufism in two ways as “real” and “humane” loves. In this sense, the living creatures which are loved are put into a discrimination. The beloved one who is evaluated mainly in two categories as the type of beloved one “being idealized (divine/intangible)” and “being semi-idealized (metaphoric/humane)” has been subject to many similes in the course of real one from the metaphor, either it has been assimilated to the creatures such as houri, angel and fairy which are thought to be the most beautiful one, or it has been emphasized that it is betterness than them.

In this study, it has been considered what the position of the beloved one instead of houris is for the lover from this point of fact that the houris with the position of partners/lovers to be given for the believers in the paradise are perfect in every respect. In this sense, the contact between the beloved one's place and the paradise has been mentioned. In this study which has been done in order to understand better the beloved one type from the perspective of houris in Classic Turkish poetry, the perspective on the beloved one in sufism and literature has been firstly included, the news of hadith and other sources related to the houris has been included, and the, the poets' opinions on the huris and beloved one have been evaluated in the considering of explanation method based on the meaning. Moreover, the comparison has been done. It has been concluded that the beloved one who is an indispensable living creature for the lover is superior than houris mostly by means of value of the beloved one, the beloved one's place is superior than the paradise; sometimes, it has been thought to be a houri or it has been assimilated to them, and the beloved one's place is seen as a paradise.

STRUCTURED ABSTRACT

The character of beloved one, the houris, the place (hometown) where the beloved one is, both of similarities and different aspects between the heaven, the beloved one and the houris have been mentioned in this study that the relation between the perception on the beloved one and the houris in The Classical Turkish poetry is reviewed. The content-based explanation method and partly the comparison method were used in this study that it was aimed that the character of beloved one in The Classical Turkish poetry is introduced more deeply within the sense of houris. It was determined that the beloved one and the hometown are the more outstanding mostly than the houris and the heaven, they have got the similar properties sometimes, the beloved one is perceived as the houris and the hometown is perceived as the heaven.

It is known that especially the main subject of odes is the love in The Classical Turkish poetry. Generally, the love is an indispensable matter for this poetry as the odes comprise the great part of collected poems, and it becomes one of the poet's special engagement fields. As a matter of the fact, the poet means the lover. Furthermore, the lover is available even in the source of creation and the love is leavened to the dough of living creature. When the love is mentioned, the lover and beloved one take their place in this valley. The love was used in two meanings as the divine one and the humane one in Islamic sources, the divine love has generally been mentioned as "real love", the humane love has been mentioned as "metaphoric love". The character of beloved one has been idealised in accordance with two different love perspective (the divine one/abstract), it has been divided into the beloved one and the semi-idealised (metaphoric/humane) beloved one. Thus, the poetic themes, metaphors and the literary arts have been used to explain the beloved one in this poetry that the love and the beloved one have the importance. The similitude which includes the comparison must be one of the ways to be applied mostly to explain the beloved one. So it has been that the beloved one which is accepted as unique for the lover is assimilated to the creatures such as houris, angel and fairy which are also seen as the mostly beautiful one. Accordingly, the following questions were tried to be answered in this study; why has the beloved one been seen as the more superior than the houris or what the beloved one's properties have been assimilated to the houris, and also, why the beloved one has been identified with the houris? What is the matter which makes the beloved one's place perceived as the heaven or which makes it superior than the heaven?". Even if many matters have been emphasized about the beloved one in The Classical Turkish poetry up to today, it hasn't been seen that the relation between the beloved one and the houris has been included in details. So the study has been required in order to understand the beloved one better for the houris. Shortly, the goal to do this study is to know the character of beloved one in The Classical Turkish poetry from the perspective of the houris in the more comprehensive way. So the opportunity to know the houris which is one of the living creatures belonging to the heaven and which is depicted as a perfect one with all the aspects.

In this study, firstly the perception on the beloved one in the sufism and the literature, the news of Koran, hadith and the other sources have been included and the, the poets' views on the houris and the beloved one have been evaluated on the base of the content-based explanation method in accordance with the poetries which have been essentially chosen from the collected poems, the comparison method has been used in the necessary cases.

Results

In this study which has the subject of the relation between the perception on the beloved one belonging to The Classical Turkish poetry with the houris, the categorization in the character of beloved one has been mentioned, the impressive properties and beauties of houris which will be given to the believers in the heaven have been emphasized. The slightly effective charming aspects of the houris which is purified from the each kind of trait and which is created with the utter nice qualities.

Turkish Studies

Moreover, it has been mentioned that both the houris and world women are one of the beloved one for their partners who are deserving of the heaven as the case of world women in the heaven rather than the houris has been mentioned.

It was determined that the character of the beloved one in The Classical Turkish poetry is put into the divisions mainly as the divine one, ideal one, the semi-ideal and humane one with the effect of sufism, the beloved one is more superior than the houris as it is the divine and ideal one, when the semi-ideal beloved one character is considered, it is identified with the houris and angels. When it was considered that a certain division related to the semi-ideal beloved one's character was not done, it was understood that the beloved one was perceived in an equal position with the houris at least for the poet.

It was also conceived that the beloved one is a superior than the houris, the place is more and more superior than the heaven, the place, the palace has a position which will be enviable by the houris or the heavens. Moreover, it has been emphasized that the houris and gilman (who is the male servant in the heaven desire to service in front of his/her door as the beloved one is aggrandized, and also, the houris with the charming eyes compete to tinge the powder of the beloved one's foot with kohl to their eyes after all. Thus, the following manners have been considered that ; the beloved one and the beloved one's place are perfect. It has been stated that the houris, heaven and Ridvan who see it get the idea that they have a deficiency. It has been emphasized that it is a mistake to assimilate the unique beloved one to the houris. Because it is a mistake to assimilate the creator not resembling anything to the created one. When it is moved from an absolved viewpoint, it is clear that the beloved one is a nonsuch one, he will not be in the thought of a place for Allah as he is excluded from the place.

It has been seen that many thoughts have been done about the beloved one within the sense of houris and heaven for the classical poets. So, the beloved one is a sun which represents the unity and the houris is the star which represents the abundance. As the occurrence of the sun-like beloved one, the stars which are the houris disappear. Moreover, the sun which sees the beloved one with the utmost light countenance desires to disappear from iş embarrassment. The beloved one's face has been considered as the heaven, the feathers on the face have been considered as the houris and Ridvan. The sweat flowing through the face has been assimilated to a stream, to Selsebil (which is a fountain), the lips have been assimilated to Kevser (which is a chrism in the heaven. Furthermore, the hair on the face which resembles to the shape of a chain has been glorified to Selsebil stream. It has been addressed that the earth's odor of heaven is musk, fragrance and camphor with the musk and fragrance-scented feathers, the hair being fragrance and the skin being camphor of the beloved one who has the face like the heaven. The beloved one's brow has been identified with the houris, his/her earlock has been identified with the angels, his/her eyelashes has been identified with the gilman which is one of the heaven's servants.

It has been that many similitudes have been included about the heaven and houris for the beloved one, and also, the expression has been adorned and the sense has been enriched as the literary arts such as the figure of speech, double-entendre, symmetry, word symmetry, hyperbolism, inquiry, employment, interjection have been applied.

It has been stated that the man who falls in love with the beloved one's mole and falls into the trap of earlock is sent to world to have the love and his holiness Adem has to leave from the heaven as the houris hasn't got the earlock and mole. Furthermore, it has been stated that the lover who has been familiar with the beloved one's love-representative mole has continued this love on the world.

It has been observed that especially the beloved one on the world, in the city, assembly and the inn is a tame one and also comprises an atmosphere of the heaven with his/her beauties, the beloved one or the servant and saki are considered as the houris. It has been emphasized that the lover has the heaven even in this world, and there isn't a need for both of houris and heaven if there is the beloved one. Shortly, the ultimate union has been perceived as a heaven for the beloved one who is accepted sometimes as a houris, angel and fairy, and mostly as a superior living creature for the lover, and the separation from him/her has been perceived as the hell. Furthermore, it has been stated that both of the world and even the heaven have been considered as the hell for the lover without having the beloved one, and the heaven is the same with the prison if there isn't the beloved one who lighten the soul world of the lover.

Briefly, it has been concluded that the beloved one who is an indispensable living creature for the lover is the more superior one mostly than the houris and the place is the more superior than the heaven; sometimes, he/she is perceived as a houris or is assimilated to the houris, and his/her place is perceived as the heaven.

With this study that it is expected that the character of the beloved one which is an important subject belonging to The Classical Turkish poetry will be understood in a better way for the houris who is a matter related to the belief, it has been concluded that a more comprehensive study on the character of beloved one would be done as the other invisible living creatures such as a fairy and angel are included.

Keywords: Classical Turkish poetry, beloved, houri, beloved one's place (kûy), paradise, comparison.

Giriş

Klasik Türk şiirinde, bilhassa gazellerin temel konusunun aşk olduğu bilinmektedir. Genel olarak divanların büyük çoğunluğunu gazeller oluşturduğuna göre, aşk bu şiir için vazgeçilmez bir mesele olmakta, şairin de yegâne uğraş alanlarından biri olarak varlığını muhafaza etmektedir. Zaten şair, âşık demektir ve onun en temel gayesi şiirleriyle bu derdi anlatmak, bir bakıma yüreğindeki yangına su serpmektir. Öte yandan yaratılışın kaynağında dahi aşk vardır ve mahlûkatın hamuruna aşk mayası çalınmıştır. Aşktan söz edilince, âşık ve sevgili de bu vadede yerini almaktadır.

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/15

İslâmî kaynaklarda aşk, İlâhî ve beşerî olmak üzere başlıca iki anlamda kullanılmış, İlâhî aşka genellikle “tasavvufî-hakikî aşk”, beşerî aşka da “mecazî-maddî-beşerî aşk” veya “uzrî aşk”¹ denilmiştir (Uludağ, 1991: 11; Uzun, 1991: 18). Tasavvufun etkisiyle iki şekilde ifade edilen aşk, klasik Türk şiirinde de yansımaları bulmuştur.

İki farklı aşk anlayışı doğrultusunda sevgili tipi de idealize edilmiş (İlahî/soyut) sevgili ve yarı idealize edilmiş (mecazî/beşerî) sevgili olmak üzere ikiye ayrılmıştır. İdealize edilmiş sevgili başlığı altında daha çok tasavvufî bakış açısıyla konu edilen İlâhî sevgili, İlâhî Zât’ı temsil edecek şekilde kullanılmıştır. Güzellik unsurları vasıtasıyla da genelde İlâhî sevgilinin sıfatlarına işarette bulunulmuş, sevgiliye dair bütün tarif ve tavsifler, O’nun sıfatları ve bu sıfatların tecellileri bağlamında ele alınmıştır. İdealize edilmiş sevgilinin ikinci yönünü oluşturan soyut sevgili ise bütün unsurları ile birlikte uzviyet ve cinsiyetten arındırılmış olup, “en” kavramı ile ifade edebilecek bir tip halinde ortaya çıkmaktadır. Divanlarda sevgiliden bahseden beyitlerin büyük çoğunluğunda idealize edilmiş sevgili ile karşılaşılabilir. Bu sevgili, bütünden ziyade güzellik unsurlarına yüklenen anlamlar çerçevesinde bir parçasıyla/yönüyle görülmektedir (Gönel, 2010: 214-215).

Yarı idealize edilmiş sevgili tipini, mecazî ve beşerî olmak üzere kendi içinde ikiye ayırmak gerekmektedir. Kaynağını gerçek hayattan alan sevgili tipi edebî açıdan teşbih ve mecazlarla yüceltilmiş ve bir güzellik timsali haline getirilmiştir. Bu yüzden yarı idealize edilmiş sevgili daha çok güzellik unsurları üzerinden anlatılmaktadır. Mesela ağzı vardır, ama bir nokta gibidir; uzun boyludur, ama kimse onun boyuna ulaşamamaktadır; bakışlarıyla yaralamakta, hatta öldürmektedir; dudağıyla can vermekte, iyileştirmektedir; kaşları yay olup kirpik oku atmaktadır. Bu özelliklerle gerçeklikten ayrılmaktadır. Öte yandan yarı idealize edilmiş sevgilinin bir yönünü oluşturan mecazî sevgili ile beşerî duygular kastedilmekle beraber, onun hakikate ulaştıran bir köprü olarak algılanması yaygın bir kanaat halini almıştır (Gönel, 2010: 215). Bunun bir yansıması olarak klasik Türk şairleri, insan güzelliğinden bahsettiklerinde, aslında onun şeffaf varlığından geçip, hakikî güzelliğin sahibi olan Allah’a yönelmişlerdir (Tarlan, 2009: 38).

“İlahî”, “ruhanî” ve “tabî” olmak itibarıyla üç tür sevgiden de söz edilmektedir. İlâhî sevginin Allah’ın kuluna, kulun da Rabbinin olan sevgi, ruhanî sevginin sevenin, sevgilisini razı ve hoşnut etmeye çalıştığı ve bütünüyle sevgilisinin emrine amade olduğu sevgi, tabî sevginin ise tamamen arzuları tatmine yönelik bir sevgi olduğu belirtilmektedir (İbn Arabî, 2011: 43). Bu sınıflandırmadan hareketle aşkı, İlâhî, ideal (ruhanî) ve beşerî aşk olmak üzere üçe taksim etmek mümkün olduğu gibi, sevgiliyi de İlâhî sevgili, ideal sevgili ve beşerî sevgili şeklinde ayrıma tabi tutmak mümkündür.

Tasavvufta Allah aşkını herkesin anlayacağı bir şekilde anlatmak için birtakım teşbihler yapılmış ve duyular âleminde misaller verilmiştir. Kadın, pervane-mum- ateş, gül-bülbül ve bâde misalleri bunlardan en önemlileridir. Baştan beri mutasavvıflar ya konusu kadın ve beşerî aşk olan şarkı ve gazelleri İlâhî aşka uygulamışlar veya Attâr, Câmî ve Mevlânâ’da olduğu gibi İlâhî aşkı doğrudan beşerî aşk şeklinde tasvir etmişlerdir. Fuzûlî’nin *Leylâ vü Mecnûn*’u bunun dikkate değer örneklerinden biridir. Bu itibarla konusu Allah aşkı olan gazel, kaside ve mesnevilerde güzellerin yüz, göz, kaş, yanak, zülûf, gamze, boy, işve ve cilve gibi hoş giden yönleri, hal ve hareketleri temsili ve mecazî anlatım unsurları olarak bol bol kullanılmıştır (Uludağ, 1991: 14). Tasavvuf, divan şiirine sadece sembolik lügatini ve mana âlemini katmamış, sevgiliye dair hayâl sistemini de benimseyerek kendi mütealine çıkartmış ve bir ucu sonsuzluğa dayanan bir dil haline getirmiştir (Tanpınar, 2003: 9).

¹ Benî Uzre kabilesine mahsus iffetli (platonik) aşkı anlatan bir kavram olup, söz konusu kabileye mensup kişilerin, aşka sadakatli olma, iffetlerini koruma ve günahlardan uzak durma gibi erdemlere sahip oldukları ve bedenî vuslatın aşkı bozacağına inandıkları ifade edilmektedir (bk. Durmuş, 2012: 259, 260).

Her ne kadar tasavvufun etkisiyle sevgili değişime uğrayıp farklılaşsa da temelde beşerî tarafını daima muhafaza etmiştir. Başka bir deyişle muhatapları onun beşerî yönünün her zaman farkında olmuştur. Sevgili, güzellikte Yusuf, huri, melek, peri ile; cömertlik ve hükmetmede Süleyman, sultan, şah ile; parlaklıkta ve erişilmez oluştta güneş, ay ve yıldızlar ile anlatılmıştır. Boyu uzun değil upuzun, beli ince değil ipinedir. Bakışları, gözü canlar almakta; dudağı, sözü hayat bağışlamaktadır (Gönel, 2010: 215). Hâsılı, klasik Türk şiirinde ideal ve beşerî olarak iki ayrı tip etrafında teşekkül eden sevgili anlayışında, somut/beşerî bir sevgiliden soyut/İlâhî sevgiliye doğru bir seyrin takip edildiğini söylemek mümkündür.

1. Birer Sevgili Olmak Bakımından Cennetteki Huriler/Eşler

Dünyada karşı cinse olan meyil yahut beşerî sevgiliye duyulan ilginin bir benzeri olarak cennet ehlinin de ilgi duyup muhabbet besleyeceği varlıklar veya sevgililer yaratılmıştır. Bu dünyada insanlar birbirine kaynaşsın diye kendi cinslerinden eşlerin yaratılıp, aralarında sevgi ve merhamet peyda edilmesi misali (Kur'an-ı Kerim: Rûm, 30/21), aynı durumun uhrevi hayatta da devam edeceğini belirten Kur'an, cennet ehli için orada tertemiz eşlerin olduğunu (Kur'an-ı Kerim: Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/15; Nisâ, 4/57) bildirmektedir. İnananların eşleriyle beraber ağırlanmış olarak cennete gireceklerini (Kur'an-ı Kerim: Zuhrûf, 43/70), gölgeler altında tahtlara kurulacaklarını (Kur'an-ı Kerim: Yâsîn, 36/56) haber vermektedir. Hatta müminlerin ataları, eşleri ve çocuklarından salih olanlarla beraber Adn cennetine gireceklerinden, hep beraber oraya konulmaları için meleklerin inananlar adına yaptıkları duadan (Kur'an-ı Kerim: Ra'd, 13/23; Mümin, 40/8) bahsetmektedir. Dolayısıyla eşler arasında paylaşılan dünya hayatının bir devamı -eğer her ikisi de cennetlik ise- ahirette de gerçekleşecektir.

Dünya kadınlarından başka, cennetteki erkekler için mükâfat olarak verilecek diğer bir kadın türü ise Kur'an'da "hûrin 'în" (Kur'an-ı Kerim: Duhân, 44/54; Tûr, 52/20; Vâkıa, 56/22) ifadesiyle geçmektedir. Allah o cennet gelinlerini "hûr" olarak nitelemektedir. Gözün beyazının aşırı beyaz, siyahının da aşırı derecede siyah olması anlamında her iki manayı da ifade eden "haver" kelimesinden türediği kabul edilen hûr, "havrâ" kelimesinin çoğuludur. Havrâ ise hoşnutluk ve övgüye vesile olacak tüm güzel vasıflara sahip olan, beyaz tenli, kara gözlü, güzel genç kadın anlamına gelmektedir (İbn Kayyım, 2004: 53, 55). Dolayısıyla huri, genç, güzel, alımlı, beyaz tenli, kara gözlü, güzelliği sebebiyle bakışların kendisinden alınamayacağı kadın demektir (Mutlu, 2001: 145). "'İyn/'în" kelimesi de, "'aynâ" kelimesinin çoğuludur. 'Aynâ ise siyahı simsiyah, beyazı da bembeyaz, kirpikleri uzun, gözbebeği büyük ve geniş gözlü kadını anlatmak için kullanılan bir ifadedir. Sahih olan görüşe istinaden 'iyn, gözlerinde hem güzellik hem de zarafet özellikleri bir arada bulunan kadınları ifade etmektedir (İbn Kayyım, 2004: 56-57).

Allah Teâlâ cennet hurilerini en güzel sıfatlarla nitelemiş, en güzel takılarla bezemiş ve mümin kullarda hurilere karşı öyle bir arzu uyandırmıştır ki, müminler sanki bizzat kendi gözleriyle onları görüyormuşçasına şevke gelmişlerdir (İbn Kayyım, 2004: 53). Bu bakımdan birçok ayet ve hadiste cennet hanımlarının güzelliği, zarafeti ve cazibesi konusunda canlı tasvirlerin olduğu gözler önüne serilmektedir. Bir yandan pedagojik maksatların, diğer yandan konuyla ilgilenenlerin kendilerine özgü estetik duygu ve hayallerin tesiriyle hurilerin dış görünüşü ve çekiciliğine dair muhtelif yorumların yapıldığı görülmektedir (Topaloğlu, 1993: 382).

Huriler kocalarına besledikleri sevgiyi ve aşkı en güzel şekilde gösteren eşlerdir. Huriler âdeti eşinin yörüngesinde dönen güneş gibidirler. Eşiyle birlikte oturup sohbet edişleri gayet tatlı olan huriler (İbn Kayyım, 2004: 44), bakışlarını yalnız kocalarına dikmiş ve kendilerine daha önce insan ve cinin dokunmadığı, yakut ve mercan misali, huyu güzel, yüzü güzel kadınlardır. Sahiplerine tahsis edilmiş çadırlar (otağlar) içindedirler ve onlara daha önce ne bir insan ne de bir cin eli değmiştir (Kur'an-ı Kerim: Rahmân, 55/56, 58, 70, 72, 74).

Muttakilerin ceylan gözlü hurilerle evlendirildiğinden (Kur'an-ı Kerim: Tûr, 52/20) ve yanlarında, eşlerinden başkasına bakmayan, kendilerine yaşıt güzellerin varlığından (Kur'an-ı Kerim: Sâd, 38/52) haber verilmektedir. Nitekim Allah'ın, hâlis kullarına cennette vereceği rızıklardan söz eden ayetlerde de o kulların yanında, güzel bakışlarını yalnız onlara yöneltmiş, iri gözlü eşlerin bulunduğu; o eşlerin gün yüzü görmemiş, yumurta gibi bembeyaz oldukları (Kur'an-ı Kerim: Saffât, 37/48-49) bildirilmektedir. Buna göre bir kadının en dikkat çekici yerlerinden birisi gözleri olduğu için ayetlerde hurilerin gözlerine vurgu yapılmış olup (Mutlu, 2001: 146), huriler, saklı inciler misali iri gözlüdürler (Kur'an-ı Kerim: Vâkıa, 56/22-23). Ayrıca, takva sahipleri için umulanı buldukları yerin, bahçelerin, üzüm bağlarının, göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış yaşıt kızların olduğu (Kur'an-ı Kerim: Nebe, 78/31-33) zikredilmektedir. Dolayısıyla ayetlerde gözleriyle birlikte hurilerin diğer fizikî güzelliklerine de vurgu yapılarak muhatapların adeta cennete ve cennet nimetlerine karşı iştiaf duymalarını sağlamak hedeflenmiştir.

Hurilerin güzelliğiyle alakalı olarak, yetmiş kat ve çeşit elbise giyinmiş olmalarına rağmen, bu elbiselerin yine de onların bedenlerini gösterecek kadar şeffaf olduğu, hurilerin iliklerinin, yetmiş kat elbisenin üzerinden görüleceği (Müslim, Cennet: 17; Tirmizî, Cennet: 5) ifade edilmektedir. Daha da ötesi birer yakut ve mercan andıran cennet kadınlarının yüzüne eş baktığı zaman, kendini onun yanağında parlak aynadan daha güzel seyredecektir. Üstündeki en ufak inci parçası, doğu ile batıyı aydınlatacak güçte olan bu kadının, üzerinde yetmiş kat elbise bulunduğu halde, yetmiş kat elbisenin ardından bacalarının iliği bile rahatlıkla görülebilecek derecede şeffaf bir güzellikte olacaktır (Gümüşhânevî, 2012: 466).

Hurilerin üzerlerinde göz kamaştıran beyaz ipekler, başlarında inci ve mercanla süslenmiş çeşit çeşit taçlar bulunmaktadır. Güzel kokular saçmakta, nazlı işveli tavırlar sergilemekte (Gazâlî, 2012: 1082) ve âdeta güneş gibi parlamaktadırlar. Hatta güneş, diğer yıldızların ışığını nasıl bastırıyorsa, hurinin güzelliği ve parlaklığı da güneşin ışığını geride bırakacak derecede bir parlaklığa sahiptir (İbn Kayyım, 2004: 42). Dolayısıyla insanın, ne kadar güzelliğe düşkün, zevke tutkun, süse âşık ve cemâle meyilli duyguları, duyuları, kabiliyetleri varsa, hepsini tatmin edip doyuracak nitelikte, maddi ve manevi her çeşit güzelliği hurilerin taşıdığı anlaşılmaktadır (Mutlu, 2001: 147, 148).

Cennet kadınları, maddi ve manevi tüm pisliklerden arındırılmış, eşlerine düşkün ve yaşıt bâkireler olarak apayrı bir biçimde yaratılmış (Kur'an-ı Kerim: Vâkıa, 56/35-37), hepsi otuz üç yaşında güzellerdir. Cennet tasviriyle ilgili çeşitli ayet ve hadislerle göre cennette hem dünya kadınları hem de huriler bulunacaktır. Ayetlerde geçen "tertemiz zevceler" (ezvâcün mutahharah) ifadesi (Kur'an-ı Kerim: Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/15; Nisâ, 4/57) -herhangi bir kayıt koymadığına göre- hurilerin yanı sıra dünya kadınlarını da kapsar niteliktedir. Buna göre huriler ve cennette bulunan dünya kadınları her türlü pislikten arınmış (mutahharah), temiz yaratılışa sahip varlıklardır. "Mutahharah" dünya kadınlarında bulunabilen sıkıntı verici durumlardan, kir ve pisliklerden temizlenmiş olan kadın anlamına gelmekte olup, cennet kadınlarının iç dünyası yönüyle kötü ahlaktan, hoş olmayan sıfatlardan da arındırıldığına delalet etmektedir (İbn Kayyım, 2004: 94). Öte yandan cennete giden dünya kadınlarının, oradaki hurilerden üstün olduğu bildirilmektedir. Bununla ilgili olarak Hz. Ümmü Seleme, "Ey Allah'ın Resülü! Dünya kadınları mı değerlidir, yoksa şahin gözlü huriler mi?" şeklinde Hz. Peygamber'e bir soru yöneltmiş, Hz. Peygamber de, tıpkı elbisenin dış yüzünün iç yüzünden değerli oluşu gibi dünya kadınlarının hurilerden daha değerli olduğunu söylemiştir. Ümmü Seleme bunun sebebini sorunca da, Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Namazları, oruçları ve Allah Teâlâ'ya ibadet etmelerinden dolayı, Allah onların yüzlerine nur, bedenlerine ipek giydirmiştir. Renkleri bembeyazdır, elbiseleri yemyeşildir, süsleri sapsarıdır. Buhurdanlıkları inciden, tarakları altındandır." (İbn Kesîr, 1983: 7692). Hâsılı gerek hurilerin gerekse cennette

bulunan dünya kadınlarının hoş a giden her türlü üstün özelliklere sahip oldukları, çirkin olan her çeşit hal ve hareketten de beri oldukları anlaşılmaktadır.

2. Klasik Türk Şairlerine Göre Sevgili ve Huriler

Klasik Türk şiirinde sevgili, beşerî olmaktan ziyade ideal vasıflar taşıyan ve hatta İlahî havaya büründürülen bir sevgilidir. Bu itibarla kutsallık kazanan sevgilinin, şairler tarafından benzetildiği varlıklar da huri ve melek gibi her bakımdan yüce bir konumda olan varlıklardır. Öte yandan sevgili, sahip olduğu güzellikler yönüyle bu varlıklardan da üstün tutulmaktadır.

Klasik Türk şairler tarafından sevgilinin, güzellik ve huy bakımından hurilere benzetildiği; hatta fizikî özellikler itibarıyla hurilerle mukayese edilen sevgilinin, onlardan çok daha üstün olduğuna hükmedildiği görülmektedir. Aslında sevgilinin hurilerin de ötesinde mükemmelliğe sahip olduğuna dair kanaatin mantıkî alt yapısı vardır. En güzel varlıklar huriler olduğu için sevgili, hurilerle kıyaslanmaktadır. Ancak dünya kadınlarının cennette hurilerden daha güzel olacağı da bilinmektedir (Kaplan, 2013: 27). Dolayısıyla şiirlerde sevgilinin yer yer hurilerden üstün oluşuna dikkat çekilmesi tabii bir hal arz etmektedir.

Gerek dünya kadınları gerekse huriler, zamanın akıp gitmesi, asırların geçmesiyle daha da güzelleşmekte; kocalarına, sevgililerine karşı besledikleri aşk, iyilik ve sevecenliklerinde daha fazla bir artış olduğu gözlenmektedir (İbn Kayyım, 2004: 115). Cennet güzellerinin eşlerine olan sevgilerindeki artışı, daha fazla görüşüp hasbihal etmekle açıklamak mümkündür. Maşuk cemâlini, âşığa ne kadar çok arz eylerse, aşk da o kadar artacaktır. Aşkın nüfuzu ne kadar çok olursa, cemâl de o kadar fazla güzel görünecektir (İrakî, 2012: 147). Nitekim âşığın da dediği gibi, sevgilinin hüsnü ziyadeleştikçe aşk ehli fazlasıyla inlemekte, güzellik ne miktar olur ise, aşk da o miktar olmaktadır:

Hüsnün oldukça füzûn aşk ehli artuk zâr olur

Hüsn ne mikdâr olursa aşk ol mikdâr olur²

Fuzûlî, G.96/1 (Akyüz vd., 2000: 177)

Güzellik mülkünün sultanı olan sevgili, varlığıyla, cemâlinin nuruyla âşığın dünyasına ışık saçan bir güneş gibidir (Arslan, 2011: 351). Sevgili olmazsa, âşık için iki cihan da zindan demektir (Tatcı, 2011: 91). Sevgiliden yoksun kalanın iki dünyasının da zindan oluşu; Allah'ın, göklerin ve yerin nuru olduğuna dair ayeti akla getirmektedir (Kur'an-ı Kerim: Nûr, 24/35). Âlemdeki güzellik asıl anlam ve değerini Allah'ın nurunun bir tezahürü olmasından almaktadır (Koç, 2010: 76). Buna göre gönül ehlinin cenneti, sevgilinin cemâlini seyretmektir. O cennette huri ve gilmân değil, nur üstüne nur bulunmaktadır. Bu bakımdan sevgili, âşığın dünyasını ve ahiretini aydınlatan bir nurdur:

Cennet-i erbâb-ı dil cânân cemâlin seyrdir

Hûr u gilmân olmaz ol cennetde nûrun-nûr olur

İbrahim Hakkî, G.88/3 (Külekçi ve Karabey, 1997: 224)

Âşık nazarında sevgili bütün varlıklardan üstündür. Zira onun için asıl olan sevgilidir. Tıpkı mutasavvıfın Allah'a yönelip, değil ki dünya, ahireti bile bu uğurda feda etmesi misali, âşık da sevgiliye yoğunlaşmakta, onun rızasını kazanma çabası gütmektedir. Bundan ötürü, sekiz cennetin hurisi bütün çekicilikleriyle âşığın karşısına çıksa da gözü sevgiliden başkasını görmemekte, gönlü, sevgiliden gayrısına meyletmemektedir. Âşığın gözüne ne huri ne peri görünmekte (Çavuşoğlu, 1977: 198), ne de o, baştan başa nura gark olmuş başka bir güzele rağbet etmektedir. Güneş misali

² Örnek şiirler kaynaklarından alındığı şekliyle korunmuştur. Çok elzem olmadığı sürece, şiirin alıntı yapılan kaynaktan geçtiği şekline müdahale edilmemiştir.

vahdet timsali sevgili varken, yıldızlar mesabesinde olan huriyi gözlerin görmesi mümkün değildir. Zira yıldızlar, ancak güneş olmayınca ortaya çıkmaktadırlar:

Sekiz Uçmagun Hûrîsi eger bezenüp geleler

Senün sevgünden özgeyi gönlüm hiç kabûl itmeye

Yunus Emre, 3/11 (Tatçı, 2011: 90)

Senden özge dil-rübâyı hûr olsa istemem

Âftâb-âsâ ser-â-pâ nûr olsa istemem

Kânî, G.124/1 (Yazar, 2010: 593)

Sen var iken hûr görmez gözlerüm

Göz güneş görmeyicek yıldız göre

Kadı Burhaneddin, G.1051/2 (Ergin, 1980: 408)

Sevgilinin güzel yüzünün ayeti, yani İlâhî cemâle (dîdâr) dair deliller, âleme destan olduğundan beri, hurilere ilişkin kıssanın hükmünün kalmadığı (nesh) belirtilmektedir. Tefsir ilminin temel konularından birini oluşturan ve şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasını veya değiştirilmesini ifade eden “nesh” (Çetin, 2006: 579) kavramına beyitte yer verilmesi dikkat çekicidir. Zira İlâhî cemalin tecelli mahalli olan âlemin ve insanoğlunun yaratılması, cennet ve hurilerin yaratılmasından sonra gerçekleşmiş ve İlâhî sevgilinin âlemde kendini açığa çıkarmasının ardından, kesreti temsil eden hurilerin bir mana taşımayacağı belirginleşmiştir. Bu durum, güneşin görülmesiyle yıldızların kaybolmasına benzemektedir:

Destân olalı ‘âleme dîdârı âyeti

Nesh oldu hûr kıssası cennet hikâyeti

Şeyhî, G.170/7 (İsen ve Kurnaz, 1990: 266)

Sevgilinin hüsnü ve cemâli, yüzü en güzel olduğuna inanılan huri, peri, insan ve melek gibi varlıkların cümlesinden daha güzeldir (Ergin, 1980: 11). Ayın on dördü (bedr) gibi parlak olan yanağını gösterip, nur saçan yüzüyle o huriyi utandırması kendisinden istenen sevgili (Ayan, 1990: 111), aks sanatının yapıldığı bir beyitte, yüzünü görmesi durumunda hurinin acze kapılıp hayran kalacağı bir varlık olarak düşünülmektedir:

Hûrî yüzünü görse, görse yüzünü hûrî

Miskîn olur ol hayrân, hayrân olur ol miskîn

Nesîmî, G.294/2 (Ayan, 1990: 256)

Sevgilinin yüzünün hayalini huri düşünde gördüğü zaman, Na‘ım cennetinin gülzarı ve gülünün, onun gözüne diken olarak görüleceği dile getirilmektedir. Sevgilinin güzelliği, hurinin cennete ve gülüne bakışını alt üst etmiş durumdadır. Sevgilinin eşsiz cemâli cennetle ve güzellikleriyle mukayesenin ötesindedir. Nitekim ikinci beyitte cennet hurilerinin, sevgilinin vasfının melek olduğunu izhar etmelerinin ardından, onun yüzünü gördüklerinde tövbe istiğfarda bulunacakları dile getirilmektedir. Dolayısıyla sevgilinin vasıf itibarıyla meleklerle kıyaslanması hatadır. Bu durum Allah için düşünüldüğünde, zaten O, hiçbir varlığa benzemektedir (Kur'an-ı Kerim: Şûra, 42/11). O'nu yaratılmış olanlara benzetmeye kalkışmak yanlıştır. Buna yeltenenin, tövbe istiğfar etmesi gerekmektedir:

Cennetün hûrîleri vasfın melek izhâr ider

Görse ger yüzün senün sözinden istiğfâr ider

Muhibbî, G.468/1 (Ak, 1987: 172)

Hûr eger göre hayâlin yüzünün düşinde

Hâr görine gözine gül ü gül-zâr-ı Na‘îm

Ahmedî, G.441/4 (Akdoğan: 475)

Divane gönlü, benzeri olmayan Cebbâr’a düşen âşık, Adn cennetinin huri ve gilmânına râğbet etmemektedir. Cebbâr Allah’ın celâle dair sıfatlarına tekabül etmektedir. Celâle dair bu isim, tenzih fikrini çağrıştırmaktadır. Zaten misli yok denmekle, yukarıda da geçtiği üzere, Yaratıcı’nın eşi benzeri olmayışına işarette bulunmaktadır Cemâlden ziyade celâlin beyitte vurgulanması, huri ve gilmânın yaratılmış olması, yani kesreti sembolize etmesine dayandırılabilir. Zira cennette cemâli idrak eden insanın, celâli idrak edebilmesi için, kâinat yaratılmış ve kesret dünyasına atılmak onun nasibine düşmüştür. Ancak âşığın ta ezelde ilahî sevgiliye tutulduğunu ve bu dünyada da o aşkı terennüm ettiğini belirtmek gerekmektedir:

Neylerim cennât-ı ‘Adnin hûrını gilmânını

Düşdi bu dîvâne gönlüm misli yok Cebbâra âh

Kuddûsî, G.210/7 (Doğan, 2002: 209)

Sevgilinin güzelliğine örnek teşkil edebilecek birinin bulunması âşık için haddinden fazla şaşırtıcı olsa gerektir (Akdoğan: 235). Çünkü âşığın zihin dünyasında sevgili eşsizdir. Bu bakımdan melek tabiatlı sevgilinin yüzünü huriler gördüğünde, Âdem neslinden böyle bir yüze sahip beşerin gelmemiş olduğunu söyleyecekleri dile getirilmektedir:

Yüzünü ey melek-sîret görürse diye hûrîler

Bu sûret-i beşer gelmiş değildir nesl-i Âdemden

Necâtî, G.392/4 (Tarlan, 1992c: 325)

Âriflerin iki dünyada muradı, “rü’yet-i cemâl”, yani Allah’ın cemâlini müşahede etmektir. Bir anlık rü’yetin bin senelik cennet hayatından daha güzel olduğu inancını taşıyan âşık, rü’yet dışında herhangi bir meseleyle ilgilenmemektedir. Allah aşkıyla dopdolu olan âşığın gönlüne ne cennet sevdası ne cehennem korkusu uğramaktadır (Kaplan, 2013: 68). Her ne kadar müminler heveslendirilmiş olsa da (Tatçı, 2011: 238), bir ev ile birkaç huriden ibaret görülen cennete karşı, âşığın bir arzusu yoktur. Sevgilinin kendisine nispeten; rahatlık, genişlik ve güzel rızık, huri, vildân ve Ravza-i Rıdvân (cennet) gibi maddi nimetlerin âşık açısından bir ehemmiyeti olmasa gerektir. Âşık, ne güzel yaratılışa sahip hurilere ne cennet hizmetçilerinden olan gilmân ve vildâna ne de cennetin kapısının bekçisi olduğu için Rıdvân ile anılan cennete ihtiyaç duymaktadır. O sadece sevgiliye muhtaçtır:

Cennet Cennet didükleri/Bir ev ile bir kaç Hûrî

İsteyene virgil anı/Bana Seni gerek Seni

Yunus Emre, 381/8 (Tatçı, 2011: 333)

Gerekmez revh³-ıla reyhân gerekmez hûr-ıla vildân

Gerekmez Ravza-i Rıdvân bana sini gerek sini

Ahmedî, G.649/3 (Akdoğan: 576)

Âşık için asıl cennet, yârin güzel yüzüdür. Ona âşık olan gönüller huri ve gilmâna, cemalini seyre koyulan gözler bağ ve bostan olan cennete rağbet etmemektedir. Sevgilinin dîdârını özleyen ve işvesini gören âşık, bâğ-ı Rıdvân (cennet), huri ve gilmân ile eğlenmemekte, hâsılı maddi nimetlerle yetinmemektedir:

Sana ‘âşık olan diller niderler hûr u gilmânı

Cemâlün seyr iden gözler niderler bâğ u bostânı

Niyâzî-i Mısırî, 184/1 (Erdoğan, 2008: 387)

Gönül dîdârun özler bâğ-ı rıdvân ile eğlenmez

Senün şiven görenler hûr u gilmân ile eğlenmez

Şeyhülislâm Yahyâ, G.148/1 (Kavruk, 2001: 172)

Sevgilinin hüsnü ve cemâli huriden daha güzel olduğu gibi, boyu Tûbâ’dan daha yüce, kûyu ve kasrı da cennetten daha üstündür. Sevgilinin böylesine yüce vasıflara sahip oluşunu gören şair Allah’a tazimde bulunmaktadır. Bu bakımdan yârin dîdârının aydınlığını görmek mümkün iken, huri ve köşklere heves etmek, âşık nazarında sırf kusur olarak addedilmektedir. Âşığın amacı, sevgilinin cenneti andıran güzel yüzünü seyretmektir. Öte yandan cennet bahis mevzuu olunca, orada huriler ve saraylar gibi celp edici nimetler de bulunmaktadır. Lakin âşığın bunlarda gözü yoktur. O, yâre bakmayı istemekte, cemâl gülzarının dikensiz gülünü görmeyi arzulamaktadır. Bu tam da cennette gerçekleşecek olan bir husustur. Çünkü cennet tamamen cemâlin tecelli mahallidir. Allah’ın, kullarından razı olup, onlara cemâlini gösterdiği bir yerdir. Dikensiz gül imajıyla da şair, cennette gam, keder, meşakkat, eza ve cefanın olmadığı, son derece rahat ve huzurlu bir ortamın bulunduğu gerçeğine atıf yapmaktadır. Öte yandan ikinci beyitte şair, “kusûr” kelimesini farklı manalara gelecek şekilde iki defa kullanarak az rastlanan istihdam sanatına yer vermiş olmaktadır:

Te‘âlâ şe’nühü ekber, bu ne hüsn-i dil-ârâdur!

Cemâlun hûrîden yeğrek, boyun Tûbâ’dan e‘lâdur

Hatâ’î, G.327/1 (Cavanşir ve Necef, 2006: 341)

Şühûd-ı pertev-i dîdâr-ı yâr mümkün iken

Hevâ-yı hûr u kusûr eylemek degül mi kusûr

Nev‘î, K.22/16 (Tulum ve Tanyeri, 1977: 72)

Yâra baksam cennet ü hûr u kusûru görmesem

Görsem ol gülzâr-ı dîdârın gül-i bî-hârını

Hayâlî, G.582/4 (Tarlan, 1992b: 292)

³ Divanda “rûh” olarak yazılmış olan bu kelimenin, Vâkıa Suresi 89. ayette فَرُوحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتْ نَعِيمٌ şeklinde geçtiği için, “revh” olarak düzeltilmesi icap etmiştir.

Hurilerin dahi kıskandığı sevgiliye hitapta bulunan şair, kûyuna nispetle, cennet gülşeninde kusurun olduğunu belirtmektedir. Huri olan sevgili ve sarayı muteber olduğu içindir ki, cennetteki kasrı görenler onda kusur bulmaktadır. Dahası, iri gözlü huri olan sevgilinin kûyunun cennetindeki süslü ve güzel sarayı, Huld-i berîn (cennet) görse, kendinin kusurunu anlayacaktır. Bu itibarla sevgilinin kûyundaki kasrı, cennetteki kasrın kusurlu olduğunu fark ettirecek derecede muhteşem ve mükemmel görünüme sahiptir. Söz konusu İlâhî sevgili olunca, kûydan kastedilenin gönül yahut vahdeti temsil eden yeşil bir deniz olması mümkündür. “Allah’ın hiçbir yere sığmayıp, mümin kulunun kalbine sığıdığı” (Aclûnî, 2001: 229) hadisinden hareketle gönül, vahdet açısından önem arz etmektedir. Yeşil bir deniz ise dinginliği çağrıştıran yeşil ve vahdeti simgeleyen ummanla birlikte, kesret âleminin yaratılmadan önceki safhası olan bütünlüğü, yaratıldıktan sonra da fenafillah ve bekabillah mertebesini ifade etmektedir. Nitekim İbn Arabî İlâhî zatı, içerisinde geçici şekillerin dalgalar misali belirip kaybolduğu, yeniden görünüp sonsuz derinliklerinde yok olduğu yeşil bir umman olarak tasvir etmiştir. Yeşil ummanın Allah ile dünya arasındaki farklılıklar ve benzerlikleri, onların asli birliğini ve yer yer geçici ayrışmalarını ifade etmektedir. Bu tasavvur psikolojik olarak insanın bütünde birleşme ve fena bulma özlemini temsil etmektedir (Schimmel, 2004: 301-302). Dolayısıyla gerek gönül gerekse yeşil umman, vahdeti simgelediği için, birer kesret olan cennet ve nimetleri, bunlara nazaran kendilerini kusurlu bulacaklardır:

Hele ben şöyle kıyâs eylerin ey gayret-i hûr

Kûyuna nisbet ola gülşen-i cennetde kusûr

Bâkî, G.125/1 (Küçük, 2011: 178)

Şöyle şeref bulubdur o hûr ile kasrı kim

Zâtî cinânda anı görenler bulur kusûr

Zâtî, G.327/7 (Tarlan, 1967: 327)

Cennet-i kûyunda zîbâ kasrını ey hûr-ı ‘în

Görse anlardı kusûrın kendünün huld-i berîn

Zâtî, G.1018/1 (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 11)

Gönlü, cennetten yana bakmayan; derdi, bir bağ olmayan âşığın (Tatçı, 2011: 238), küçücük bir an dahi sevgili ile olmak hevesini (Yazar, 2010: 598), bin cennet ve bin huriye bile değişmeyeceği muhakkaktır. Zaten sevgili, âşık için hem cennet hem de cennet hurisidir. Beyitteki bin sayısı çokluğu, yani kesreti ifade etmekte, cennet ve hurilerin de çokluğunu nazara sunmaktadır. Öte yandan âşığın, fenaya erip, birlik ummanına karıştığı sevgili, cennet ve huri dâhil, âşığın bütün her şeyi olmuş demektir:

Vermez seni bin cennet ü bin hûra Nesîmî

Sen âşık hem cennet ü hem hûr-ı cinânsın

Nesîmî, G.315/9 (Ayan, 1990: 271)

Huri ve Kevser’den Ravza-i Rıdvân’da (cennet) bulunduğu, asıl gayenin gül çehreli sâkî ve saf şarap kadehi olduğu ifade edilen bir beyitte, vahdeti/İlahî sevgiliyi temsil eden sâkî ile İlâhî aşkın sembolü olan şarap karşısında, cennetin maddi nimetlerinden olan ve yaratılmışlar kategorisinde bulunan huri ve Kevser’e, takılıp kalmamak gerekmektedir. Zira asıl maksat nimet değil, nimeti var edendir:

Hûr ü kevserden ki derler Ravza-i Rıdvân'da var

Sâkî-i gül-çihre vü câm-ı musaffâdır garaz

Fuzûlî, G.138/3 (Akyüz vd., 2000: 197)

Âşığın dünyadaki bütün endişesi şarap ve güzeldir. O, ne Kevser şarabının teşnesidir ne de hurilere meyillidir. Cennetin gözde nimetlerinden Kevser şarabı ve eşsiz güzellikteki huriler âşığın ilgisini çekmemektedir. Buna göre, dünyada içilen şarap aşka tekabül etmekte ve aşk da cennetten öte bir nimet görülmektedir. Rind/âşık aslında bu dünyada hazır ve muaccel olan cenneti yaşamaktadır. Velhâsıl âşığın ahiret cennetine gereksinimi bulunmamaktadır:

Müdâm dünyede fikrüm şarâb u dilberdür

Ne teşne-i mey-i kevser ne mâ'il-i hûram

Fehîm-i Kadîm, K.14/30 (Üzgör, 1991: 182)

Âşık, sevgilinin yüzünü gördüğünde, gözlerinin nuru artmakta, binlerce huri olsa dahi cenneti düşünmemektedir. Bu haliyle cennet onun için bir değer taşımamaktadır. Çünkü ancak sevgilinin cemâli ve varlığı âşığın gönlüne sürur, gözüne nur vermektedir. Bunun yanı sıra, sevgilinin yüzünü gören için, hurinin yüzüne ihtiyaç kalmadığı gibi, kapısında yer bulan için de cinân bağına gerek kalmamaktadır. Dolayısıyla sevgili, güzelliği ile hurilerden, kûyu ile cennetten üstün tutulmaktadır:

Dost yüzini göricegez artar gözlerümün nûrı

Uçmak gelmez nazaruma hezârân bin olsa Hûrî

Yunus Emre, 408/1 (Tatcı, 2011: 350)

Sinün yüzün görene ne hâcet likâ-yı hûr

Kapunda yir bulana ne bâğ-ı cinân gerek

Ahmedî, G.356/5 (Akdoğan: 433)

Halkın geneli cennet ve huri temenni etmektedir (Akdoğan: 235). Ancak sevgiliye vuslat nimeti gibi değerli bir sermayeye ve zenginliğe sahip olan âşıklar, huri ve gılmânı bir daneye satmışlardır. Onların gözünde huri ve gılmânın -sevgiliye nazaran- bir buğday tanesi kadar anca değeri vardır. Âşık olma kabiliyetiyle tezyin edilen insanoğlu da huri ve nice nimetlerin bulunduğu cenneti, buğday tanesi sebebiyle terk etmek durumunda kalmıştır. Nitekim Hz. Âdem ve eşi, yasak ağaçtan (meyveden) yemek suretiyle cennetten çıkarılmışlardır. Söz konusu bu yasak ağacın, hayat ağacı, bilgi ağacı, elma, üzüm asması, incir veya buğday olduğu ifade edilmekte, hatta gerçek bir ağaç olmayıp, bir sembol olduğu da ileri sürülmektedir (Bolay, 1988: 361). Dolayısıyla ilk beyitteki daneyi, yasaklanan buğday olarak düşünmek imkân dâhilindedir. "Eğer huride, sevgilinininki gibi zülûf ve hâl olsa, insanoğlu dünyada asla günahkâr olmazdı." şeklinde ifade edilen beyte göre ise, âşık, sevgilinin zülûf tuzağındaki bene tutulmuş ve kesrete kapılmıştır. Huride bu ben ve zülûf olsaydı, insan günaha düşmeyip dünya gurbetine de gönderilmeyecekti. Zaten bu dünyaya gönderilmek üzere yaratılan Hz. Âdem'in şahsında insanoğlu, zahirde işlenen hatadan ötürü, hakikatte ise aşkı idrak etmek için cennetten çıkarılıp dünyaya gönderilmiştir. Üstelik sevgilinin yanağının beni, âşığa ezelde aşına olmuştur (Yıldırım, 2009: 252). Bu bakımdan ezel bezminde sevgilinin yanağındaki beni gören âşık, dünyada dahi bu tanıdıklığı devam ettirmektedir. Zira âşığın kalbinde ben misali habbetü's-sevdâ denilen küçük bir nokta bulunmakta, muhabbetin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu nokta onu cennete ve kemâle erdirecek olan noktadır. Nokta aynı zamanda kişisel benliği (self) temsil etmektedir. Nitekim self, insanın ruhi yapısındaki bütünlüğü

sağlayan bir sembol olup, ruhsal bir bütünlük ve bütünlüğün göstergesi olarak kare ve daire gibi bazı şekillerle ortaya konmaktadır (Karagözlü, 2012: 1413, 1414). Dairenin boyutsuz hali düzeyindeki nokta ve buna benzeyen “ben”in, insanın bireyleşim sürecini tamamlamasını ifade ettiğini de söylemek mümkündür:

Devlet-i vuslat durur ‘âşıklarun sermâyesi

Satdılar bir dâneye hûri vü ğılmânı bugün

İsmail Hakkî, G.238/4 (Yurtsever, 2000: 278)

Güneh-kâr olmayayidi cihânda âdemî hergiz

Eger hûrîde bunun tek dahı bir zülf ü hâl olsa

Kadı Burhaneddin, G.590/3 (Ergin, 1980: 232)

Âdem, huri gibi sevgilinin kûyunun gülşeninde sığınacak bir yer bulsa, Huld bağıni katiyen seçmeyecektir. Çünkü asıl cennet sevgilinin kûyudur. “Âdem” ile hem Hz. Âdem’e hem de insana işaret edilmektedir. Beyit, yeşil bir umman olarak tasavvur edilen ilm-i İlahîde a‘yân-ı sâbiteler halinde huzur içerisindeyken, şekil ve ruha bürünerek varlık sahasına çıkan mahlûkat ve bilhassa insanın, Hz. Âdem suretinde meydana getirilip cennete yerleştirilmesi hadisesini akla getirmektedir. Buna göre insanın, ilm-i İlahîde barınacak bir yer bulsa, cenneti istemeyeceği ifade edilmektedir. Öte yandan cennetten düşüşle dünyada bir süre kalmak durumunda olan insan, sevgilinin kûyunda yer edinebilse, artık bir daha cenneti tercih etmeyecektir. Zira sevgilinin kûyu onun için cennettir. Hatta me’vâ kelimesinin Me’va cenneti olarak anlaşılması da mümkün olunca, gülşen-i kûyda Me’va cenneti gibi bir cennet bulsa âdemin, Huld bağına daha rağbet etmeyeceği anlaşılmaktadır:

Gülşen-i kûyında me’vâ bulsa ol hûrî-veşün

İhtiyâr eyler mi bâğ-ı huldi âdem ey gönül

Bâkî, G.300/4 (Küçük, 2011: 285)

Sevgilinin kûyunu cennetle değiştirmeyi küfür olarak algılayan âşık, onun eşliğini Cennet-i a‘lâya asla vermeyeceğini söylemektedir (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1981: 330). Zira -her ne kadar huriler ile cennet bahçesi tarif edilip (Cavanşir ve Necef, 2006: 228)- huriler tarafından dünya ve ahirette miskin tarifi yapılmış olsa da sevgilinin eşliği gibi cennet, güzelliği gibi de hurinin olmadığı muhakkaktır. Yine âşık açısından, sevgilinin boyu, yüzü, dudağı ve otağına (kûy) nazaran, Tûbâ, huri, Kevser ve cennet bir anlam ifade etmemektedir. Dolayısıyla sevgilinin kendisi güzellik bakımından hurilerden, eşliği de cennetten üstündür:

Dünyâ vü ‘ukbâda hûrlar kıldılar te‘rif-i müşk,

Eşigün tek cennet ü hüsnün teki hûr olmadı

Hatâ’î, G.116/5 (Cavanşir ve Necef, 2006: 228)

Kaddın yüzün dudağın otağın soranlara

Tûbâ vü hûr u kevser ü cennet ne fâyide

Şeyhî, G.151/5 (İsen ve Kurnaz, 1990: 247)

Hitapta bulunduğu huri yüzlü sevgilinin kûyunun sakini olan âşık, toprağı altın, taşı inci dahi olsa, cenneti talep etmemektedir. Birçok kaynakta yapısı hakkında bilgi verilen cennetin toprağı misk, taşları cevher, bitkileri zaferan çiçeklerinin rengindedir. Binalarının bir cephesi altın, bir cephesi gümüş ve sıvası amberdendir. Sarayları terleyen incidir, köşkleri sarı yakuttur. Sarayların ve binaların kapıları mücevherlerle işlenmiştir (İbrahim Hakkî, 2013: 34). Buna göre cennetin toprağı ve taşlarının değerli maden ve cevherlerden oluştuğuna işaret edilen beyitte, huri misali sevgilinin kûyunun, cenneti aratmayacak evsafa sahip olduğu vurgulanmaktadır:

Cenneti matlûb idinmez sâkin-i kûyun senün

Olsa ey hûrî-likâ toprağı altın taşı dür

Zâtî, G.265/2 (Tarlan, 1967: 265)

Yüzü cennet, boyu Tûbâ, dudağı âb-ı hayat olan sevgilinin kapısında, huri ve gılmân kulluk etmeyi arzulamaktadır. Bu derece üstün özellikler taşıyan bir varlığa cennet ehlerinden huri ve gılmânın canla başla hizmet etmesi beklenen bir durumdur. Bu bakımdan sevgilinin kûyunun bahçesini gördüğünde, ona ebedî Na'ım cenneti diyen âşık, huri ve gılmânın da o yere kapıcı olmasını uygun bulmaktadır. Bu haliyle sevgilinin kûyu Na'ım cenneti, huri ve gılmânlar ise -cennetin kapısında duran melekler gibi- kûyun kapısındaki bekçilerdir:

Ey yüzün cennet boyun Tûbâ lebin âb-ı hayât

Kulluğun etmek kapında hûr u gılmân arzular

Nesîmî, G.94/3 (Ayan, 1990: 132)

Ravza-i kûyunı gördükde direm huld-ı Na'ım

Yaraşur hûr ile gılmân ola der-bân-şekil

Mihrî Hâtun, K.8/22 (Arslan, 2007: 197)

Sevgilinin ayağı tozuna uğrayan saba rüzgârı gül bahçesine armağanla gelmekte, misk yağdırarak esmektedir. Saba rüzgârı gülistanının tozuyla bâğ-ı Rıdvân'a (cennet) vardığı takdirde, cennet hurilerinin gömleğinin güzel koku saçacağı bildirilmekte, gülşenin hoş kokularının hurilere sirayet ettiği ifade edilmektedir. Zira gülşen sevgilinin kûyu olarak düşünülürse, oradan esen saba rüzgârı kesret âleminin yaratılması hadisesini akla getirmekte, İlahî cemâlin kokusunun hurilere de sindiği anlaşılmaktadır:

Sabâ gerd-i gülistân ile varsa bâğ-ı Rıdvâna

‘Abîr-efşân olur pîrâhen-i hûr-ı cinân üzre

Nef'î, K.6/8 (Akkuş, 1993: 59)

Sevgilinin ayağının tozunu saba, cennete ilettiği takdirde, en başta bunu gözüne sürme çekenin, iri gözlü huriler olacağı vurgulanmaktadır. Hurilerin gözleri yaratılış itibarıyla sürmeli ve cezbedici olmasına rağmen, yine de sevgilinin ayağının tozunu sürme olarak kullanma konusunda acele ettikleri dile getirilmektedir. Nitekim hurilerin eline geçse, sevgilinin ayağının tozunu mücevher sürmesi gibi kapış kapış yapacakları ifade edilmekte, bu tozu elde etmede, hurilerin birbirleriyle yarışacakları ifade edilmektedir:

Ger ayağın tozını sabâ ilte cennete

Evvel gözine sürme çeken hûr-ı ‘în ola

Ahmed-i Dâ'î, G.206/4 (Özmen, 2001: 194)

Turkish Studies

International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 12/15

Girse eline biri birinden kapuşurdu

Ayağı tozın kuhl-i mücevher gibi havrâ

Cem Sultan, K.6/88 (Ersoylu, 1989: 23)

Sabah melteminin etkisiyle sevgilinin ayağı toprağı, hurilerin yakasının kokusu için sermaye sahibi olmaktadır. Dolayısıyla sabah yelinin bir eseri olarak sevgilinin ayağı toprağı hurilere ulaşmakta ve yakalarının kokusunun kaynağını teşkil etmektedir. Yani hurilerin kokusu, sevgilinin ayağının toprağındandır:

Ol hâk-i pâye kim eserinden nesîm-i subh

Sermâyedâr-ı ıtr-ı girîbân-ı hûr olur

Nâ'ilî, K.24/32 (İpekten, 1990: 100)

“Seni seven kişi için huri ve sarayların bir gereği yoktur. Seni sevmeyen cana cümle makam cehennemdir.” diyen âşık, ihtiyaç duyduğu biricik varlığın sevgili olduğunu ifade etmektedir. Sevgiliye olan aşkı onu ayakta tutmakta, dünyasını mamur etmektedir. Şayet bu aşk olmasaydı, cennet dâhil her yer onun için cehennemden farksız olurdu. Öte yandan sevgilinin ayrılığının ateşiyle acı azabı görmüş bulunan âşık (Ak, 1987: 128), vaslından ırak eyleyip cennete koymamasını sevgiliden istemektedir. Zira âşığın bu iniltisini işiten huriler ve cennetler dahi ateşe yanacaktır:

Seni seven kişiye ne hâcet Hûr u Kusûr

Seni sevmeyen câna Tamu'dur cümle makâm

Yunus Emre, 202/4 (Tatçı, 2011: 218)

Beni vaslından ırag eyleyüp cennete koma

Bu inildüm işidüp hûrî cinân oda yanar

Eşrefoğlu Rûmî, 29/3 (Güneş, 2006: 254)

Klasik şairlerin çokça eleştirdiği ham sofı, zâhid ve âbid tiplerinin cenneti ve ondaki nimetleri umması, ibadeti de bu maksatla yapmasına karşılık; mahbub ile yetinen ve dîdârı arzulayan âşığın cennet mükâfatı gibi bir beklentisi yoktur. Ne var ki zâhidin amacı cennet, huri ve gılmân iken, âşık can u gönülden dîdârı talep etmekte (Ak, 1987: 601), sevgilinin cemalini istemektedir. Sevgilinin cemâlinde başka bir arzusu bulunmayan âşık, onun için cennetin tamamından vazgeçmeye hazırdır:

Zâhidâ sana behişt Mihrî'ye dîdâr gerek

Ana mahbûbı yeter sana cinânun hûrisin

Mihrî Hâtun, G.126/7 (Arslan, 2007: 280)

Zâhidin maksûdu cennet hûrî vü⁴ gılmân ise

Hâhımız yoktur bizim gayri cemâlin isteriz

Turâbî, 100/3 (Altınok, 2006: 85)

⁴ Alıntı yapılan kaynakta vü (ve) bağlacı bulunmamaktadır. Ancak vezin gereği burada bağlaca ihtiyaç duyulmaktadır. Zaten bir başka çalışmada bu bağlaç geçmektedir (bk. Azar, 2005: 457).

Bana hergiz gerekmez hûri vü ğılmân ey zâhid

O cânânı eger bulsam geçerdüm heb cinânından

İsmail Hakkî, G.271/4 (Yurtsever, 2000: 295)

Sevgili, güzellik bakımından eşsiz olduğu gibi, zaman zaman cennet ehlerinden huri ve ğılmâna da teşbih edilmektedir. İnsanlar arasında bir dengi bulunmayan sevgili, huri ve ğılmâna benzetilmekte, yoksa onu Rıdvân'ın cennetten mi kaçırdığı konusunda tereddüde düşülmektedir. Tecâhül-i ârif, teşbih ve istifham sanatı yapılmak suretiyle beytin anlamı kuvvetlendirilerek sevgilinin güzelliği üzerinde durulduğu anlaşılmaktadır:

Hiç beşerde yok menendin hûrî ve ğılmân mısın

Yâ cennetten⁵ mi kaçırdı bilmezem Rıdvân seni

Turâbî, 319/2 (Altınok, 2006: 202)

Âşık dünya sarayında melek olan sevgilinin benzerini görmemiştir. Bu nedenle ona Firdevs-i berîn (yüce Firdevs) kasrının hurisi demesinin bir mahzuru olmasa gerektir. Hem huri hem de melek ile özdeşleştirilen sevgilinin yüzü hurilerin yüzü misali ıslıl ıslıl nur saçmaktadır. Bir tarafta melek gibi olan diğer tarafta huri konumunda düşünülen sevgili, âşığın gözünde baştan başa nur olarak görünmektedir (Ak, 1987: 189). Bu bakımdan parlak ay yüzlü ve huri çehreli sevgilinin yüzünü gören güneş, utancından, batıp yok olmayı arzulamaktadır:

Nola dirsem sana hûr-i kasr-ı Firdevs-i Berîn

Görmedüm dünyâ serâyında nazîrün ey melek

Zâtî, G.699/2 (Tarlan, 1970: 203)

Yâ Rab ne hûrî-çehredir şol mâh-ı tâbân yüzlü kim

Gördükçe anun yüzünü güneş zevâlin arzular

Nesîmî, G.93/5 (Ayan, 1990: 132)

Huri olan sevgilinin yüzü cennet ve aynı zamanda ay olarak telakki edilip, yanakları ise o ay içerisinde iki yeni bahara benzetilmektedir. Ay ile yılın belli sayıdaki günlerinin taksimini oluşturan zaman dilimi de anlaşılmaktadır. Ancak bu, beytin anlamı itibarıyla uzak görünmektedir. Zira sevgilinin yüzü bahse konu edilip, bütünüyle bir dolunay olarak düşünülmemekte ve yanaklar da ay parçası olan yüzde bölünmüş iki baharı andırmaktadır. Öte yandan burada ayın ikiye bölünmesi (şakk-ı kamer) mucizesine telmih olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Hz. Peygamber, müşriklerin ısrarı üzerine, peygamberliğini ispatlama hususunda onları ikna etmek için ayın ikiye bölünmesini gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla sevgilinin yanakları adeta bu mucizenin bir tezahürü olarak ikiye bölünmüş ay gibidir:

Ne hürsun ki yüzün cennetinde ruhlarını

Bir ay içinde iki nev-bahâra benzettim

Ahmed Paşa, G.201/5 (Tarlan, 1992a: 216)

⁵ TBMM Kütüphanesi arşivinden alınan Turâbî Divanı nüshasının 98. sayfasına ait ilk gazelde “cennetten” ifadesi “behiştiden” şeklinde geçmekte olup, bu ifade vezne daha uygun düşmektedir (bk. www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=EHT&pdemirbas=197307867, (ET.: 21.03.2017)).

Sevgili sahip olduğu güzellikler bakımından cennetle özdeşleştirilmektedir. Sevgilinin eşiği Rıdvân, özü huri, cemâli peri, yüzü cennet, boyu Tûbâ, dudağı ise Kevser'dir. Sevgilinin boyuna karşılık gelen Tûbâ, Sidre'de bulunup, kökü yukarıda dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen İlahî bir ağaçtır (Pala, 2009: 459). Sevgilinin eşiğinin Rıdvân oluşuyla, hem cennetin kapısında bekçi olup, cennetlikleri karşılayacak olan Rıdvân'a, hem de Allah'ın rızasıyla cennete, sevgilinin hoşnutluğunun kazanılmasıyla kûyuna girmeye tekabül eden rıdvâna (rıza) atıfta bulunmaktadır:

Eşigün rizvân, özün hûri cemâlundur perî,

Ruhların cennet, boyun Tûbâ, dodağın köseri.

Hatâ'î, G.96/3 (Cavanşir ve Necef, 2006: 216)

Boyu Tûbâ, dudağı Kevser, sözü "Mâ-i ma'în" (Kur'an-ı Kerim: Mülk, 67/30) olan cinân hurisinin kûyu Me'va cennetine benzemektedir. Konuşma anında akıcılık ve duruluk arz etmesi bakımından söz, akarsu ile ilişkilendirilmekte, cinân hurisiyle de sevgili kastedilerek istiare sanatı yapılmış olmaktadır. Sevgilinin kûyunun Me'vâ cennetiyle anılması, âşık için oranın yegâne sığınak olduğu fikrini akla getirmektedir:

Kâmetin tûbâ lebin kevser sözün mâ'-i ma'în

Kûyun ey hûr-ı cinânım cennetü'l-mevâ gibi

Usûlî, G.142/6 (İsen, 1990: 238)

Sevgilinin boyu Tûbâ, dudağı âb-ı hayat, yanağı Adn cenneti, tüyleri ise hurilerdir. Cennete benzeyen yanaktaki tüyler, cennette yer alan Rıdvân ve hurileri andırdığı gibi, hurilerin çokluğuna da delalet etmektedir. Vahdeti temsil eden yüzde/cennette kesreti ifade eden tüyler/huriler ve Rıdvân bulunmaktadır. Öte yandan boyu Sidre ve Tûbâ, yüzü cennet ve huri olarak görülen sevgilinin tüyleri ve beninin söz olup bu sırları beyan ettiği vurgulanmaktadır. Tûbâ ağacı Sidre'de, huriler cennet içerisinde, hâl ise tüyler arasında bulunmaktadır. Hâl vahdeti, hatt ise kesreti temsil edip, Yaratan ve yaratılana dair sırları açıklamaktadır. Hâl, âlem-i gayba denmektedir. Bu itibarla her şeyi kendinde toplayan noktaya benzetilmektedir (Tarlan, 2009: 83). Yazı anlamına da gelen hatt, sevgilinin yüzüyle birlikte Mushaf'ı oluşturmaktadır. Zaten huri olan sevgilinin yüzü Mushaf, yanağı Kaf Suresi'dir (Ayan, 1990: 284). Mushaf ise Allah'ın kelimidir. Varlığa dair bilginin "be" harfinin altındaki noktada bulunduğundan hareketle, âlem-i gayba dair bu sırlar hatt ile birlikte kelam olup açıklanmıştır:

Boyun Tûbâ dudağın âb-ı hayvân

Ruhundur cennet-i 'adn ü hatın hûr

Nesîmî, G.65/6 (Ayan, 1990: 115)

Boyundur Sidre vü Tûbâ yüzündür cennet ü hûrî

Hat u hâlin kelâm oldu bu esrârı beyân etti

Nesîmî, G.404/2 (Ayan, 1990: 324)

Sevgilinin cemâlini Me'vâ cenneti, kaşını huri ve zülfünü melek olarak gören âşığın gönlü, sevgilinin kirpiklerini de gılmânla özdeşleştirmektedir. Cemâl cennetinde bulunan kaş, zülûf ve kirpiklerin çokluktan kinaye olarak huri, melek ve gılmâna benzetildiğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda sevgilinin güzelliğine güzellik katan bu üç unsur gibi, huri, gılmân ve melekler de cennete güzellik katmaktadırlar:

Cemâlin cennetü'l-me'vâ kaşın hûri melek zülfün

Senin kirpiklerin gönlüm belî gılmân edinmiştir

Vîrânî (Vaktidolu, 1998: 256)

Huri olarak addedilen sevgilinin kaşının miracına sûfinin erişmek istediği, lakin her kısa idrakin yükselişinin o yaya eremeyeceği söylenmektedir. Sevgilinin kaşları “kabe kavseyn”, yani iki yay olmakla miraç hadisesini hatırlatmaktadır. Zira miraçta Hz. Peygamber Allah Teâlâ ile iki yay arası, hatta daha yakın (Kur'an-ı Kerim: Necm, 53/9) bir mesafede olma imkânı bulmuştur. Ancak ham sofı gibi idrak yoksunu kimselerin o miraca erişmesi mümkün değildir:

Kaşın mi'râcına sûfî irişmek ister ey hûrî

Velî her kâsır idrâkin 'urûcu irmez ol yâya

Nesîmî, G.384/3 (Ayan, 1990: 312)

Sevgilinin cennet bağı olan yüzünden akan Kevser ırmağı, bir süt nehri olmaktadır. Sütten daha beyaz, şekerden daha tatlı olan Kevser suyu misali hurinin/sevgilinin dudağı da cennetteki süt ırmağı olarak algılanmaktadır. Aynı şekilde güzel bir huri olan sevgilinin yanağından ansızın akan terler, Selsebîl pınarının cennette kabarıp taşıdığı görünümünü vermektedir. Yüzün cennet olarak düşünülmesi, terlerin de o yüzden akan nehirler şeklinde tasavvur edilmesine kapı aralamaktadır:

Sûre-i Kevser hakı ol çihre cennet bağdır

Ol 'arak ki andan akar ey hûr şîr ırmağıdır

Zâtî, G.417/1 (Tarlan, 1967: 417)

'Ârızın nâgeh arak-rîz olsa ey hûr-ı cemîl

Sanıram cennette tuğyân eylemiştir selsebîl

Hayâlî, G.313/1 (Tarlan, 1992b: 197)

Sevgilinin yanağından akan terlerin cennet ırmağını andırmasının benzeri olarak şair, huri gibi güzel olan sevgilinin yanağında zülfünü gördüğünde, Selsebîl ırmağının zincir şeklini bağlamış olduğunu sanmaktadır. Bu tasavvura göre sevgilinin yanağı cennete, zincir şeklinde uzayıp giden zülfü de cennette bulunan Selsebîl suyuna benzemektedir:

Zülfünü görsem 'izârun üzre ey hûr-i cemîl

Sanuram zencîr şeklin bağlamışdır Selsebîl

Bâkî, G.285/1 (Küçük, 2011: 276)

Sevgilinin zülfünün gölgesi toprağa düşmüş ve toprağı amber kokulu kılmıştır (Akyüz vd., 2000: 143). Saçı amber, vücudu kâfur kokan hurinin bulunduğu cennetin toprağının güzel kokulu olmasına şaşmamak gerektiği bildirilerek, hem huri olan sevgilinin saçı ve vücudunun güzel koktuğuna hem de toprağı misk kokan cennetle bağlantılı olarak oradaki hurilerin de kokularının güzel olduğuna atıfta bulunmaktadır:

Çü hûrînün saçı 'anber teni olur kâfur

'Aceb mi toprağı uçmağın olur ise 'abîr

Kadı Burhaneddin, G.1273/5 (Ergin, 1980: 498)

Cennet hurisi olan sevilie hitapla şair, cennet ehli ateş görmese de, sevgilinin yanağının, narı andıran yüzünden, âşığın gönlüne ansızın ateş saldıgını söylemektedir. Cennette ateşin bulunmayacağı gerçeğine atıf yapıldığı gibi, elest bezminde bir anlık bakış sayesinde, sevgilinin yüzünü gören âşığın gönlüne ateşin düşmesi hadisesine atıf yapılmaktadır. Dolayısıyla sevgilinin cehennemi andıran ateşin yanağını müşahade eden âşığın gönlünü bir kor kaplamıştır:

Egerçi görmez ey hûr-ı behişt ehl-i cinân âteş

Ruhundan gönlüme saldı ‘izârın nâgehân âteş

Hayâlî, G.228/1 (Tarlan, 1992b: 167)

Âşık o huriye secde kılmaştır. Ancak o yine de âşığı, kûyuna koymamaktadır. Buna göre âşık, insanın amellerinin cenneti gerekli kılar nitelikte olmadığını idrak etmiştir. Zaten yapılan amellerle değil, İlahî rahmet ve lütuf sayesinde cennete girilebilecektir. Âşık da sevgiliye karşı çokça secde edip amelde bulunmasına rağmen, cennet olan kûya kabul edilmeyince, amellerle cennete girilmeyeceğini anlamıştır. Öte yandan beyitte, Hz. Âdem’e şeytanın secde etmemesi olayına bir telmih olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim şeytan Hz. Âdem’e secde etmediği için, emre itaatsizliğin bir gereği olarak cennetten kovulmuştur (Kur’an-ı Kerim: Hicr, 15/31, 34). Oysa âşık sevgiliye secde kılmasına rağmen cennet olan o kûya girmeyi başaramamıştır:

Secde kıldum o hûra kûyına koymaz beni

Âdemün a‘mâli bildüm mûcib-i cennet degül

Zâtî, G.821/2 (Tarlan, 1970: 325)

Âşığın gönlü, huri olan sevgilinin kûyuna uçmak için kanat açmıştır (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 64). Âşık uçarak sevgilinin kûyuna varıp, orada can verdiğinde, huri olan sevgili, Allah’ın âşığa uçmak nasip ettiğini ve mekânının cennet olduğunu söylemektedir. Sevgilinin huri olarak görüldüğü (istiare) beyitte, âşığın kûya varışı uçuş fiili ile anlatılırken, cennete girme konusunda da uçmak nasip edildiği belirtilmiş, tevriye yapılarak kelimenin hem fiil (uçmak) anlamı hem de isim (cennet) anlamı gözetilmiştir. Ruhun bir kuş olup uçtuğu anlayışına istinaden, cennete gidişte de sevgilinin mekânına uçmak gibi bir durum söz konusudur. Öte yandan burada cennetten kastedilenin, sevgilinin kûyu olduğunu da söylemek gerekmektedir:

Uçub uçub varub kûyında cân virdüm didi ol hûr

Hudâ uçmak nasîb itdi sana cennet mekânundur

Zâtî, G.304/2 (Tarlan, 1967: 304)

İri gözlü huri, âşıklarını mahallesinden çıkarmıştır. “Acaba cennete uygun insan mı kalmadı?” denilmektedir. Cennet olarak görülen kûydan âşıkların çıkarılması, şairin zihninde şüphe doğurmuş, cennetin layığı olan kimsenin kalıp kalmadığı konusunda soru sorma gereği duymuştur. Beyitte aynı zamanda Hz. Âdem’in cennetten çıkarılması olayına telmih vardır:

Kûyundan ‘âşıkânı çıkardı o hûr-ı ‘în

Şâyeste-i behişt ‘aceb âdem mi kalmadı

Şeref Hanım, G.244/3 (Arslan, 2011: 441)

Klasik Türk şiirinde dünya -başta güzelleri olmak üzere- halkı, coğrafi zenginlikleri, adalet ve refahın hüküm sürmesi bakımından adeta cenneti çağrıştırmaktadır. Nitekim cennet bahçesinin bostanı olan cihan bağı, huri tabiatlı sâkinin Kevser şarabını sunduğu bir meclis atmosferi oluşturduğu gibi; saraylar, huriler, nehirler ve güzel yüzlü sevgilinin bulunduğu bir yer, baştan ayağa

bizzat yücelik bahşetmek itibariyle insanoğluna layık bir cennettir. Zira burada cennete ait cezbedici unsurlar ve hepsinden önemlisi sevgili vardır. Zaten cennete de asıl anlam katan husus, Allah'ın görüleceği (ru'yetullah) yer olmasıdır:

Sun şarâb-ı kevseri ey sâkî-i hûrî-nijâd

Kim bugün bağ-ı cihân ravz-ı cinân bûstânıdır

Şeyhî, K.9/20 (İsen ve Kurnaz, 1990: 52)

Kusûr u hûr u enhâr anda dîdâr anda yâr anda

Serâpâ zât-ı vâlâsı behîşt-i âdemiyyetdir

Şeyh Gâlib, K.31/16 (Okcu, 2011: 144)

Sultan olarak görülen sevgilinin kûyu bir cennet olduğu gibi, cihan padişahının meclisi de cennet, badesi Kevser şarabı, sâkîsi ise hur-i 'indir. İri gözlü huriler, Rıdvân, Kevser şarabı kabilinden cennete dair unsurlarla anlatılan meclis, sevgili ve içindekilerle beraber cennet olarak düşünülmektedir. Öte yandan meclis misali meyhaneye de cennet olarak algılanabilmektedir. Gül yüzlü sâkînin huri ve gılmân olduğu, sarhoş olanların cenneti meyhaneye benzettikleri ifade edilen ikinci beyitte, sâkî bir sevgili olmak yönünden hurileri, aşk şarabını sunmak bakımından gılmânı çağrıştırmaktadır. Aşk şarabıyla sarhoş olan âşıkların meyhaneyi cennet olarak görmelerinin sebebi, içerisinde huri ve gılmânı andıran gül çehreli sevgilinin ve Kevser'i andıran şarabın olmasından, bir de dergâhı temsil eden meyhanenin huzur sunup sevgiliye visali sağlamasındandır:

Dâ'iyâ şâh-ı cihânun meclisi cennetdür uş

Badesi kevser şarâbı sâkîsidür hûr-ı 'în

Ahmed-i Dâ'î, G.47/7 (Özmen, 2001: 92)

Hûr u gılmân ki dirler sâkî-i gül-çehredür

Mest olanlar benzedürler cenneti meyhâneye

Muhibbî, G.2330/2 (Ak, 1987: 683)

Klasik Türk şiirinde dünyanın benzeri olarak şehirler de sahip olduğu bütün güzellikleri itibariyle cenneti andırır tarzda tasavvur edilebilmektedir. Nitekim klasik şiirde cennet bağlamında ele alınıp, bir hayli övgüye mazhar olan şehirlerden biri olan İstanbul, her yönüyle şaire ilham kaynağı olduğu gibi, Osmanlı'nın başkenti olması ve padişahın orada bulunması dolayısıyla da şiirlerde mühim bir yer edinmiştir. Huriler, İstanbul'un güzellerinin işvesini öğrendiğinde, âşıkların cennette de rahat görmeyeceğinden endişe edilmektedir. Zira İstanbul güzellerini kıskanan hurilerin, âşıklara cefa etmelerinden korkulmaktadır. Şehre dair bir başka övgüde ise, âlemi süsleyen bağ ve bahçeler gezildiği halde, cennete benzeyen bu şehrin dengine rastlanmadığı vurgulanıp; içindeki insanların huri çehreli, Kevser dudaklı, Tûbâ boylu güzellerden oluştuğu; âdeta cennet olan bu şehrin, İrem gülzarı, hâsılı cennet bağı olduğu dile getirilmektedir:

Korkarın cennetde de uşşâk râhat görmeye

Ögrenürse şîve-i hûbân-ı İstanbul'ı hûr

Şeyhülislâm Yahyâ, G.54/4 (Kavruk, 2001: 78)

Melek-sîretlû hûrî-çihreler bî-hadd ü gâyetdür
 Lebi Kevser boyı Tûbâ güzeller bî-nihâyetdür
 İrem gülzârıdır bu hâsılı yâ bâğ-ı cennetdür
 Nazîrin görmedüm yârân bu şehir-i cennet-âsânun

Hayretî, Musammat 33/III (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1981: 124)

Sevgililerin aşkı cehennem sebebi olsa, Rıdvân'ın kendisine huri ve gilmânının kalacağı söylenmek suretiyle sevgililere olan aşkın, cehenneme girmeye yol açmadığı, bilakis cennete ve İlahî sevgiliye ulaşmak için bir aracı olduğu ifade edilmektedir. Zira dünyadaki güzeller, hakikî güzel olan Hakk'ın güzelliğinin tezahürüdürler. Onlardaki güzelliklerin Hakk'ın güzelliği olduğu idrak edilmekte ve bu vesileyle hakikî aşka varılmaktadır (Tarlan, 2009: 416). Beyitte mecazî sevgilinin hakikî sevgiliye ulaşmada bir köprü vazifesi gördüğüne işaret edilmektedir. Ayrıca mahbup konumunda düşünülebilecek olan dünya kadınlarının, cennetlik olmaları halinde hurilerden daha değerli olduğuna atıf yapılmaktadır:

Olsa mahbûbların aşkı cehennem sebebi
 Hûr u gilmânı kalır kendisine Rıdvân'ın

Fuzûlî, G.161/2 (Akyüz vd., 2000: 161)

Huri yüzlü sevgili olmasa, değil ki dünya, cennet bağı dahi çaresiz âşığa zindan olmaktadır. Bu bakımdan dünyayı da ahireti de anlamlı kılan sevgilinin varlığıdır. O, âşığın gönlünü aydınlatan bir nurdur. Bu durum Allah'ın, göklerin ve yerin nuru oluşuna dair ayeti (Kur'an-ı Kerim: Nûr, 24/35) hatırlatmaktadır. Zaten o nurdan yoksun kalan âşık ve hatta bütün kâinat, zifiri karanlıklara gark olmuş demektir. Buna göre bağ ve gülzarın nuru olan sevgilinin musaffa veçhini görmekten mahrum kalan âşık, dünyayı istemediği gibi, içerisinde sevgilinin olmadığı cenneti ve hurileri de istememektedir:

Hak bilir dünyâ değil ol hûr-peyker olmasa
 Bâğ-ı cennet âşık-ı bî-çâreye zindân olur

Usûlî, G.19/2 (İsen, 1990: 115)

Görmeyince vech-i pâkin neyleyim dünyâyı ben
 İstemem billâh sensiz cennet ü havrâyı ben

Şeref Hanım, G.164/1 (Arslan, 2011: 398)

Cennette yaşanacak olan mevsim, yakıcı sıcak ve dondurucu soğuğun olmadığı ılıman ilkbahar mevsimidir. Her yönüyle güzel olan bu mevsime klasik şairlerin de önem verdiği gözlerden kaçmamıştır. Nitekim şair nazarında hurinin visaliyle mevsimler ilkbahar olmakta, ona vuslat sayesinde cennet havası yaşanmaktadır. Huri yüzlüye vuslat ile şayet cennete varırsa âşık, orada sevgiliyi bulamadığı takdirde cennet, başına zindan olacaktır. Çünkü aydınlık çehresiyle sevgili, dünyada da ahirette de âşığın gönlüne ışık saçmaktadır:

Ey hûrî bu gün visâlin ile
 Mevsimleri nev-bahâr edersin

Nesîmî, Tercî'-Bend 2/VI-9 (Ayan, 1990: 376)

Vuslat ile cennete ger varam ey hûrî-likâ

Anda bulmazsam seni tar ola cennet başuma

Zâtî, G.1431/5 (Çavuşoğlu ve Tanyeri, 1987: 274)

Sevgili varlığıyla ve bulunduğu yer itibarıyla cennetten ve içindeki bütün nimetlerden daha üstündür. Çünkü âşık nazarında o vahdetir. İlâhî birliği ifade eden bir varlığın kesret olan cümle yaratılmışlardan muazzaz olması zaten gereklidir. Üstelik cenneti dahi değerli kılan en önemli husus, cennet ehline bahşettiği rızasıyla birlikte İlâhî sevgilinin oradan görülecek olmasıdır.

SONUÇ

Klasik Türk şiirine ait sevgili anlayışının hurilerle olan irtibatını konu edinmiş olan bu çalışmada, sevgili tipine dair sınıflandırmalara değinilmiş, cennette müminlere verilecek olan hurilerin çarpıcı özellik ve güzellikleri üzerinde durulmuştur. Her türlü kötü hasletten arındırılmış ve son derece güzel vasıflarla yaratılmış bulunan hurilerin göze ve gönle hitap eden cezbedici yönleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bunun yanı sıra, cennetteki dünya kadınlarının hurilere göre durumuna temas edilerek, gerek hurilerin gerekse dünya kadınlarının, yine cennetlik olan eşleri için birer sevgili oldukları dile getirilmiştir.

Tasavvufun da etkisiyle klasik Türk şiirinde sevgili tipinin temelde İlâhî, ideal, yarı ideal ve beşerî sevgili olarak ayrıma tabi tutulduğu, sevgilinin İlâhî ve ideal olması bakımından hurilere nazaran çok daha üstün olduğu, yarı ideal sevgili tipine yaklaşıldığında ise huri ve meleklerle özdeşleştirildiği tespit edilmiştir. Sevgili tipine ilişkin net bir ayrımın yapılmadığı da hesaba katıldığında, şair açısından sevgilinin en azından huriye eş değer bir konumda algılandığı anlaşılmıştır.

Sevgili, huriden üstün olduğu gibi, kûyu da cennetten kat kat üstün olmuş, hatta kûyu, sarayı, eşiği huriler veya cennetler tarafından kıskanılacak bir mertebede tasavvur edilmiştir. Yine sevgili yüceltilerek huri ve gılmânın, onun kapısında hizmet etmeyi arzuladıkları, daha da ötesi cezbedici gözlere sahip hurilerin, buna rağmen sevgilinin ayağının tozunu gözlerine sürme çekmek için yarıştıkları vurgulanmıştır. Dolayısıyla gerek sevgilinin kendisi gerekse bulunduğu yerin kusursuz oluşu nazara sunulmuştur. Bunu gören huri, cennet ve Rıdvân'ın kendilerinde kusurun olduğu düşüncesine kapıldıkları ifade edilmiştir. Eşsiz olan sevgiliyi huriye benzetmenin hata olduğu vurgulanmıştır. Zira hiçbir şeye benzemeyen Yaratıcıyı yaratılanlara benzetmek yanlıştır. Tenzihi bakış açısıyla hareket edildiğinde sevgilinin zaten eşi benzeri olmadığı, mekândan münezzeh olduğu için Allah için bir kûy tasavvurunun da olamayacağı ortadadır.

Klasik şairler tarafından huriler ve cennet bağlamında sevgiliye ilişkin bir hayli tasavvurun oluşturulduğu görülmüştür. Nitekim sevgili, vahdeti temsil eden güneş, huriler ise kesreti temsil eden yıldızlardır. Güneş olan sevgilinin ortaya çıkmasıyla, huri olan yıldızlar kaybolmuştur. Hatta son derece aydınlık çehreye sahip olan sevgiliyi gören güneş dahi utancından yok olmayı arzulamıştır. Sevgilinin yüzü cennet, yüzdeki tüyler huriler ve Rıdvân olarak düşünülmüştür. Cennet olan bu yüzden akan terler ırmağa, Selsebîl'e, dudak ise Kevser'e benzetilmiştir. Yine yüz üzerindeki zincir şeklini andıran saç, Selsebîl ırmağına teşbih edilmiştir. Yüzü cennet olan sevgilinin misk ve anber kokulu tüyleri, anber olan saç ve kâfur olan teniyle birlikte cennetin toprağının kokusunun misk, anber ve kâfur oluşuna atıfta bulunulmuştur. Sevgilinin kaşları huri, zülfü melek, kirpikleri de cennet hizmetçilerinden olan gılmânla özdeşleştirilmiştir.

Sevgili için cennet ve hurilerle ilgili olarak birçok teşbihe yer verildiği, bunun yanı sıra istiare, tevriye, tenasüp, leff ü neşr, mübalağa, istifham, istihdam, nida gibi edebî sanatlarla başvurularak sözün süslendiği, anlamın zenginleştirildiği olmuştur.

Sevgilinin benine tutulan ve zülûf tuzağına düşen insanlığın, aşkı yaşamak üzere bu dünyaya gönderildiği, hurilerde zülûf ve ben olmadığı için Hz. Âdem'in cenneti terk etmek durumunda kaldığı ifade edilmiştir. Üstelik sevgilinin, aşkı temsil eden benine ezelden aşına olan âşığın dünyada da bu aşkı devam ettirdiği belirtilmiştir.

Dünya, şehir, meclis ve meyhanenin -başta içindeki sevgili olmak üzere- hem ehli hem de sahip oldukları güzellikler itibarıyla bir cennet atmosferi oluşturduğu, sevgilinin yahut hizmetçi ve sakilerin huriler olarak düşünüldüğü müşahade edilmiştir. Âşığın daha bu dünyada cenneti yaşadığına, sevgiliyle olduktan sonra ne huriye ne de cennete gerek kalmadığına vurgu yapılmıştır. Hâsılı âşık açısından, bazen huri, melek ve peri olarak görülen, çoğu kez de bunlardan üstün bir varlık olarak kabul edilen sevgiliye vuslat başlı başına bir cennet, ondan ayrılık ise cehennem olarak algılanmıştır. Hatta âşık için, sevgili olmadıktan sonra değil ki dünya, cennet bile cehennem gibi düşünülmüş, âşığın gönül dünyasını aydınlatan sevgili olmadıktan sonra cennetin, zindandan farkının kalmayacağı belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

- Aclûnî -İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî- (2001), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlû'l-İlbâs I-II*, C. II, Thk. Yûsuf b. Muhammed el-Hac Ahmed, Dimeşk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs
- Ak, Coşkun (1987), *Muhibbî Dîvânı-İzahlı Metin*, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Akdoğan, Yaşar, *Ahmedî Dîvân*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Erişim: ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591,ahmedidivaniyasarakdoganpdf.pdf?0, (ET: 03.03.2017)
- Akkuş, Metin (1993), *Nef'î Dîvânı*, Ankara, Akçağ Yay.
- Akyüz, Kenan, Süheyl Beken, Sedit Yüksel, Müjgan Cunbur (2000), *Fuzûlî Divanı*, Ankara, Akçağ Yayınları
- Altınok, Baki Yaşa (2006), *Turâbî Dîvânı-Yanbolulu Ali Turâbî Baba*, İstanbul: Horasan Yay.
- Arslan, Mehmet (2007), *Mihri Hâtun Divânı*, Ankara: Amasya Valiliği Yayını
- Arslan, Mehmet (2011), *Şeref Hanım Dîvânı*, İstanbul: Kitabevi Yay.
- Ayan, Hüseyin (1990), *Nesîmî Divanı*, Ankara, Akçağ Yay.
- Azar, Birol (2005), *Türabî Divânı (İnceleme-Metin)*, FÜ SBE, Elazığ (Doktora Tezi)
- Bolay, Süleyman Hayri (1988), “Âdem”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV Yay., 358-363
- Cavanşir, Babek ve Necef, Ekber N. (2006), *Şah İsmail Hatâ'î Külliyyatı*, İstanbul: Kaknüs Yay.
- Çavuşoğlu, Mehmed (1977), *Yahyâ Bey Dîvan-Tenkidli Basım*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Çavuşoğlu, Mehmed ve Tanyeri M. Ali (1981), *Hayretî Dîvan-Tenkidli Basım*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay.

- Çavuşoğlu, Mehmed ve Tanyeri, M. Ali (1987), *Zatî Divanı*, C. III, İstanbul: İÜ Edebiyat Fak. Yay.
- Çetin, Abdurrahman (2006), “Nesih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Ankara: TDV Yay., s. 579-581
- Doğan, Ahmet (2002), *Kuddûsî Divanı-Tenkitli Metin*, Ankara: Akçağ Yay.
- Durmuş, İsmail (2012), “Uzrî Aşk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 42, Ankara: TDV Yay., s. 259-261
- Erdoğan, Kenan (2008), *Niyâzî-i Mısrî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yay.
- Ergin, Muharrem (1980), *Kadı Burhanettin Divanı*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay.
- Ersoylu, İ. Halil (1989), *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Ankara, TDK Yay.
- Gazâlî -Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî- (2012), *İhyâ'u Ulûm'id-Dîn I-IV*, C. IV, Ter. Sıtkı Gülle, İstanbul: Huzur Yayınevi
- Gönel Hüseyin (2010). “Divan Şiirinde Sevgiliye Dair”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/3 Summer 2010*, p. 208-222, ISSN: 1308-2140, http://www.turkishstudies.net/Makaleler/701329396_9g%C3%B6nel_h%C3%BCseyin.pdf, ANKARA-TURKEY
- Gümüşhânevî -Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî- (2012), *Râmûz el-Ehâdîs*, Ter. Arif Pamuk- Naim Erdoğan, İstanbul: Pamuk Yayıncılık
- Güneş, Mustafa (2006), *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı*, İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Irakî -Fahredden-i Irakî- (2012), *Lemaât Aşk Metafiziği*, Ter. ve Notlar: Ercan Alkan, İstanbul: Hayyikitap Yay.
- İbn Arabî (2011), *İlahî Aşk*, Çev. Mahmut Kanık, İstanbul: İnsan Yay.
- İbn Kayyım el-Cevziyye (2004), *Ceylan Gözli Parlak Tenli Cennet Hürîleri*, Çev. Ahmet İhsan Dünder, İstanbul: Davetu'l-Hak Yayınevi.
- İbn Kesîr (1983), *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri I-XVI*, C. XIV, Çev. Bekir Karlığa- Bedrettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yay.
- İbrahim Hakkî -Erzurûmî- (2013), *Marifetname*, Sadeleştiren: Durali Yılmaz, İstanbul: Merve Yay.
- İpekten, Haluk (1990), *Nâ'ilî Divânı*, Ankara, Akçağ Yay.
- İsen, Mustafa (1990), *Usûlî Divanı*, Ankara, Akçağ Yay.
- İsen, Mustafa ve Kurnaz, Cemal (1990), *Şeyhî Divanı*, Ankara, Akçağ Yay.
- Kaplan, Mahmut (2013), *Şiirin Sultanı Bâkî*, İstanbul: Etkileşim Yay.
- Karagözlü, Volkan (2012), “Arketipsel Sembolizm Bağlamında Mihr ü Vefâ Mesnevisinin İncelenmesi”, *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012*, p. 1405-1421, ISSN: 1308-2140, www.turkishstudies.net/Makaleler/1302067514_74_karag%C3%B6zl%C3%BCvolkan_t.pdf, ANKARA-TURKEY
- Kavruk, Hasan (2001), *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı-Tenkitli Metin*, Ankara, MEB Yay.

- Koç, Turan (2010), *İslam Estetiği*, İstanbul: İsam Yay.
- Kur'an-ı Kerim (2010), *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâlî*, Meal: Hayrettin Karaman, Ali Özek, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, Ali Turgut, Ankara: TDV Yay.
- Küçük, Sabahattin (2011), *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*, Ankara, TDK Yay.
- Külekcî, Numan ve Karabey, Turgut (1997), *Dîvân-Erzurumlu İbrahim Hakkî*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yay.
- Mutlu, İsmail (2001), *Cennet ve Cehennem Hayatı*, İstanbul: Mutlu Yayıncılık
- Müslim b. Haccâcî'l-Kuşeyriyyi'n-Neysâbüriyyi (1991), *Sahîhu Müslim*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye
- Okcu, Naci (2011), *Şeyh Gâlib Dîvânı-Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili*, Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Özmen, Mehmet (2001), *Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin, Gramer, Tıpkıbasım) I-II*, Ankara: TDK Yay.
- Pala, İskender (2009), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yay.
- Schimmel, Annemarie (2004), *İslamın Mistik Boyutları*, Çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi
- Tanpınar, Ahmed Hamdi (2003). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Kitabevi
- Tarlan, Ali Nihat (1967), *Zatî Divanı*, C. I, İstanbul: İÜ Edebiyat Fak. Yay.
- Tarlan, Ali Nihat (1970), *Zatî Divanı*, C. II, İstanbul: İÜ Edebiyat Fak. Yay.
- Tarlan, Ali Nihat (1992a), *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara, Akçağ Yay.
- Tarlan, Ali Nihat (1992b), *Hayâlî Divanı*, Ankara, Akçağ Yay.
- Tarlan, Ali Nihat (1992c), *Necâtî Beg Divanı*, Ankara, Akçağ Yay.
- Tarlan, Ali Nihat (2009), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yay.
- Tatcı, Mustafa (2011), *Yunus Emre Divanı ve Risaletü'n-Nushiyye*, İstanbul: H Yay.
- Tirmizî -Muhammed b. İsâ et-Tirmizî- (1996), *el-Câmi'u'l-Kebîr I-VI*, Thk. Beşşâr b. Avvâd, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamiyyi
- Topaloğlu, Bekir (1993), "Cennet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yay., s. 376-386
- Tulum, Mertol ve Tanyeri, M. Ali (1977), *Nev'î Divanı*, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay.
- Turâbî, *Divan-ı Turabî*, TBMM Kütüphanesi, www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.eser_bilgi_q?ptip=EHT&pdemirbas=197307867, (ET.: 21.03.2017).
- Uludağ, Süleyman (1991), "Aşk" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: TDV Yay. s.11-17
- Uzun, Mustafa (1991). "Aşk" *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: TDV Yay. s.18-21
- Üzgör, Tahir (1991), *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Yay.
- Vaktidolu, Adil Ali Atalay (1998), *Vîrânî Divanı ve Risalesi (Buyruğu)*, İstanbul: Can Yay.

Yazar, İlyas (2010), *Kânî Divanı-Tenkitli Metin ve Tahlil*, İstanbul: Libra Yayıncılık.

Yıldırım, Ali (2009), *Kâmî Dîvânı*, Ankara: MEB Yay.

Yurtsever, Murat (2000), *İsmail Hakkı Bursevî-Divân*, Bursa: Arasta Yay.